

GÁBOR BERECKZI

(24. III 1928–4. IV 2012)

Ootasin 27. aprilli, sel päeval pidi Gábor siia jõudma, nagu ta ikka oli kevadel tulnud, et enam-vähem otse-teed Pärnumaale, oma teise kodukohta edasi sõita. Ja meil olid omad kokkulepped. Kuid tuli hoopis 4. aprill, mis muutis kõik...

Gábor Bereczki oli sündinud 24. märtsil 1928. aastal Békési komitaadis. Tema kodu oli talupere Ungari kaguosas. Kodumailt sai ta kaasa selle ehtsa rahvaliku keelepruugi, mida ta armastas ja mis jäi tema teadvuses aujärjele kõigi hilisema elu keerdradadel sinna lisandunud keelte alusena.

Koolihariduse sai noormees kohalikus gümnaasiumis. Järgnesid filoloogiaõpingud Budapesti ja Bukaresti ülikoolis. Otsekuu rahvusvahelisuse ja laiahaardelisuse rõhutamiseks viis õpitee seejärel edasi tollaegsesse Leningradi, kus temast sai aspirant soome-ugri keelte erialal. Kandidaaditöö („Финно-угорские элементы марийского языка”) kaitses ta 1959. aastal.

Kui Gábor Bereczki poleks sattunud sinna aspirandiks, poleks tal tekkinud ka elukestvaid suhteid Eestimaaga. Leningradist hakkas ta tegema sõite Tartusse, sealt edasi Tallinna. Sõlmus abielu Pärnumaa tüdrukuga, tollase Tartu üliõpilase Mai Kiisaga. Mai ja Gábor Bereczki peret võib imetleda kas või selles mõttes, et neil sai täiesti enesestmõistetavalt teoks see, et isa kõnetas mõlemat poega ungari keeles ja ema rääkis nendega eesti keeles, oli see jutuaajamine siis Budapesti metroos või Pikavere kiviaegade vahel. Gáboril sugenesid Eestis sõprussuhted, mis on vastu pidanud pool aastasada. Ja oleksid kauemgi kestnud... Mäletan praegugi, kuidas me aastakümneid tagasi rääkisime omavahel ungari keelt (mida mina tol korral nii väga ei osanudki), ja siis tulid aastakümned, mil Gábor meie perekonnas (nagu ilmselt teistegi eesti inimestega) keeldus igasugusest mõttevahetusest muus kui eesti keeles – sest see oli loomulik, nii oli harjutud.

1959. aastal sai Gábor Bereczkist Budapesti Loránd Eötvösi Ülikooli õppejõud. Aastail 1973–1986 oli ta sealse auväärsete traditsioonidega soome-ugri kateedri juhataja. Seda aega kasutas ta kõige muu kõrval eesti keele ja kultuuri õpetamise väljakujundamiseks Budapestis. Bereczki oli rahvusvaheline mees: edaspidine õpetus- ja uurimistöö viis ta Itaaliasse, kus ta oli ligi kümme aastat (1986–1995) Udine Ülikooli soome-ugri keelte professor.

Fennougrist Bereczki peamiseks tegevusväljaks olid Volga–Kaama regiooni keeled, nende omavahelised suhted. Iseloomustavaks tema uurimistöös on kaine, rohkele konkreetsele keelematerjalile tuginev lähenemisviis. Rõhutamist väärrib tõeliselt põhjalik turgi keelte kaasmõju arvestamine, mis või-

maldas igakülselt rakendada kõnesoleva ala keelte areaalset uurimist.

Võib vist öelda, et G. Bereczki lemmikalaks oli sõnavara, mille juurde ta ikka ja jälle tagasi pöördus. See tõmme oli nii jõuline, et tema tööaluale jäi lõpukorral olev mari keele etümoloogilise sõnaraamatu käsikiri, mille kallal oli töötanud koos Klára Agyagásiga. Pikaajalise visa kogumistöö ja üldistava analüüsi tulemusena oli Bereczkil valminud mari keele häälikuloo ulatuslik monograafia „Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte” (I 1994, II 1992). Sellel teemal oli ta 1987. aastal juba kaitsnud oma doktoriväitekirja. Ajaloolise grammatika alal paljude aastate jooksul sooritatud töö kokkuvõtteks on teos „A cseremisz nyelv történeti alaktana” (2002; Mari keele ajalooline morfoloogia). Ei maksa mööda minna sellest, et ka läänemeresoome keeleteadusse on ta omapoolse panuse andnud ülevaatelise tööga „Bevezetés a balti finn nyelvézetbe” (2000; Sissejuhatus läänemeresoome keeleteadusse).

Oma avarat fennougristipilku on Gábor Bereczki kasutanud ka ungari keele ajaloo põhijoonte valgustamisel. See on hästi näha teoses „A magyar nyelv finnugor alapjai” (Ungari keele soomeugri põhijooned), mille ümbertöötatud, uusimate andmetega täiendatud teine trükk (1996) on tänapäevalgi oluliseks keeleajaloo käsiraamatuks.

Keeleteadlane Gábor Bereczki on teinud midagi niisugust, mis on lingvisti puhul lausa haruldane: koos rahvamuusika uurija László Vikáriga on ta läbi rännanud sadu mari, udmurdi, mordva külasid. Paarikümne aasta jooksul tehtud ekspeditsioonide eesmärgiks oli autentse rahvamuusika jäädvustamine. Kogujate teelt ei jäänud kõrvale ka turgi rahvaste – tatarlaste, tšuvaššide, baškiiride – muusikaline pärand. On selge, et ilma Bereczki keeleoskuseta (millega kaasnes veel tähelepandav muusikaline võimekus!)

poleks niisugune hiigeltöö mõeldav olnud. Seni on trükkis ilmunud neli tuhandeid mari, udmurdi, tšuvaši ja tatari rahvalaule sisaldavat köidet. Fennougristika maailmas on see täiesti ainulaadne projekt.

Nii mõnigi keeleinimene on kas huvi pärast või asjaolude sunnil ka tõlkimise tegelnud. Sellelgi alal on Gábor Bereczki haruldane isiksus: ta on aastakümnete jooksul tõlkinud kümneid eesti kirjanduse teoseid oma emakeelde. Ta on leidnud selleks uurimistöö, õpetamise ja kõige muu kõrval nii aega kui ka jõudu. Siinkohal ei hakka bibliograafiat esile tooma, vihjan vaid, et tema sulest on saanud ungarlasele kättesaadavaks Tammsaare, Tuglas, Kross, Traat, Valton... Rääkides oma 75. sünnipäeval Tammsaare kujutatud maailmast, ütles Bereczki: „Selle kajastamine ei ole mulle valmistanud mingeid raskusi. Ka mina ise kasvasin üles maamiljões, kuni kahekümnenda eluaastani tegin päev päeva kõrval talutööd. Eestis aga olen veetnud vähemasti kaksikümend viis suve heinateo ja puuderaiumisega. Tõlkijale on maa ja rahva tundmine vähemalt sama tähtis kui keeleoskus.”

Ei saa aga mööda minna sellest, et Gábor Bereczki on „Kalevipoja”, esimesest värsist viimaseeni, tõlkinud ungari keelde. Tema tõlke alusel on eepose luulendanud ungari tõlkija ja luuletaja Zsuzsa Rab (ilmunud Budapestis 1985). Teose lõpul on 25 lehekülge Bereczki koostatud kommentaare, tekstiselgitusi kõigi 20 loo kohta ning järelsõna. Mida see töö tegijale on tähendanud, selgub järelsõnast. Ta kirjutab: „„Kalevala” ja „Kalevipoeg” ei ole kunagiste, kildudeks pudenenud eeposte taasloodud versioonid, nagu arvasid romantismiaja inimesed, vaid teatud rahvuslike eesmärkide saavutamise huvides patriootilisest vaimustusest kantuna kirjutatud uued kirjandusteosed, mis ammutasid oma ainestiku rahvaluulest.” Selle töö tähtsus avaneb meile, kui meenutame,

kuivõrd vähe aimdust oli Ungari üldsusel olnud Eestimaast, eestlastest ja meie kultuurist.

Gábor Bereczki on vahendanud ka soome ja teistegi soome-ugri rahvaste kirjanike teoseid. Mainitagu, et Väinö Linna „Tundmatu sõduri” on just tema ungari keelde tõlkinud.

Selsamal, 75. sünnipäeval ütles juubilar usutlejale oma tegemiste kohta: „Juba üle kahe aasta täidab suures osas mu päevi töö mahuka eesti–ungari sõnaraamatu koostamise kallal.” Nüüdseks oli see suur ühemehetöö jõudnud lõppjärku, kuid siiski mitte veel viimase punktini.

Gábor Bereczki väga mitmekülgne tegevus on leidnud väarikat tunnustust tema kodumaal. Tema teeneid autorina, tõlkijana, koostajana, toimetajana on korduvalt esile tõstetud. Aastal 2003 autasustati teda Ungari Vabariigi Teeneteordeni ohvitseriristiga. Eestis on ta valitud Tartu Ülikooli audoktoriks. Ka oli ta õpetatud Eesti Seltsi auliige. Eesti Vabariigi president on G. Bereczkit autasustanud Maarjamaa Risti III

klassi teenetemärgiga. Bereczki on valitud Soome Kirjanduse Seltsi auliikmeks ja Kalevala Seltsi auliikmeks ning Soome-Ugri Seltsi välisliikmeks. Samuti on ta Soome Valge Roosi ordeni kavaler. Talle on antud Mari Vabariigi teenelise teadlase aunimetus.

Me ei saa ju kunagi teada, millisel määral energiat, kui palju aega on Gábor Bereczki rakendanud Eestimaale, selle inimeste ja nende keele tutvustamiseks Ungaris. Paljud aastad (1990–2008) Budapesti Ungari–Eesti Seltsi esimehena annavad aga omalt poolt tunnistust Eesti asja ajamisest Ungaris. Võib tunduda subjektiivsena, kuid nüüd, kui Gábor Bereczki on meie hulgast lahkunud, usun, et peame tõdema, et sellega on lõppenud ka üks teatud ajajärk Eesti–Ungari kultuurisuhetes. Tema surmaga on soome-ugri keeleteadus ja laiahaardelisem kultuurivald kaotanud ühe oma pühendunumaid uurijaid ja õpetajaid.

PAUL KOKLA